

Styl dyskursu ideologicznego z perspektywy lingwistycznej

Bożena Witosz

Uniwersytet Śląski

1. Ideologia i światopogląd – rozumienie pojęć we współczesnej lingwistyce

Rozpocznę od krótkiego objaśnienia przyjętego na potrzeby tego artykułu komponentu pojęcia „dyskurs ideologiczny”. W pracach lingwistycznych *ideologia* rozumiana jest szeroko, zgodnie z definicją słownikową, jako: „zespół poglądów i przekonań dotyczących świata, życia społecznego i postaw etycznych charakteryzujących określoną grupę ludzi”¹. Kategoria jest w opracowaniach podejmujących problematykę komunikacji sytuowana obok pojęć świadomości społecznej² i światopoglądu. Mimo iż w tekstach obserwujemy często tendencję do zamiennego stosowania tych nazw (por.: *ideologia marksistowska* / światopogląd marksistowski; *ideologia oświecenia* / światopogląd oświecenia), to jednak należy mieć na uwadze różniące je komponenty semantyczne³. Podkreśla się po

1. Por.: http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=37970 [data dostępu: listopad 2016].

2. Por. następującą wypowiedź: „[Świadomość społeczna – B.W.] to podzielane przez społeczeństwo poglądy na instytucje i grupy społeczne, ich działanie oraz relacje między nimi. W tym sensie odpowiada to naszemu rozumieniu ideologii, jako bazy normatywnej” (Awdiejew i Habrajska 2009: 9–10).

3. Por.: „światopogląd” – „zespół popartych przemyśleniami opinii na temat natury świata i roli człowieka w kształtowaniu rzeczywistości”, http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=34159 [data dostępu: listopad 2016].

pierwsze, że nosicielem ideologii jest wspólnota: „[Ideologia – B.W.] nabywana w procesie socjalizacji jest elementem wyróżniającym daną wspólnotę, dla której staje się czynnikiem ją reprezentującym – określa przyjmowane przez nią wartości, normy i oczekiwania, sposoby mówienia i działania oraz sposoby osiągnięcia celów społeczno-politycznych” (Awdiejew i Habrajska 2009: 11).

Jeśli przyjmiemy, że każda jednostka reprezentuje określony światopogląd, to należy zastrzec, że nie każde subiektywne widzenie świata da się wpisać w ramy określonej ideologii. Światopogląd może być kształtowany pod wpływem jednej bądź kilku ideologii, które stają się jego komponentem. Ideologia z kolei może być wytworem jednostkowego myślenia, ale jej definicyjnym podmiotem jest jednak grupa społeczna. Użycia typu: *ideologia Hitlera*, *ideologia Dmowskiego* wskazują na twórców poglądów, które są określane mianem ideologii dopiero od momentu ich rozprzestrzenienia się w społeczeństwie (Puzynina 2008: 17). Po drugie, sądy ideologiczne (niekoniecznie zaś światopoglądowe) dotyczą w większości spraw społeczno-politycznych (Awdiejew 2008: 67).

Ideologia jest również podstawową kategorią krytycznej analizy dyskursu. W tym nurcie badawczym jest traktowana, jak pisze Anna Duszak (2010: 35), dwójako: w sensie opisowym jest równoznaczna z socjokulturowym pojęciem wartości: norm, przekonań, wierzeń, zasad współżycia społecznego (w tym miejscu konceptualizacja ideologii styka się z jej definiowaniem w ramach lingwistyki) oraz w sensie krytycznym, gdy jest pojmowana jako narzędzie w zdobywaniu władzy symbolicznej (zob. także Fairclough 2003: 9).

2. Ideologia jako kryterium typologii dyskursów

Czynnik ideologiczny (przy założeniu nieostrości omawianej kategorii) jest wpisany w konceptualizację każdego typu dyskursu. Jednakże jego udział w procesie kategoryzacji ma charakter stopniowalny. Wyróżnienie

grupy dyskursów ideologicznych nie oznacza więc, że dyskursy pozostające poza tym zbiorem nie zawierają elementów ideologicznych. Model typologiczny pozwala jedynie założyć, że udział pierwiastków ideologicznych w konstrukcji takich odmian, jak np.: dyskurs rasistowski, feministyczny, nacjonalistyczny, neoliberalny, ekologiczny itp., jest większy i istotniejszy, niż ma to miejsce w konceptualizacji dyskursu akademickiego, mniejszości etnicznych, handlowego itp. Dlatego w obrębie pierwszej z wymienionych grup ideologia, będąca ważnym składnikiem społecznej reprezentacji określonej wspólnoty, obok uprzedzeń i postaw (van Dijk 2003: 9), lokowana jest w centrum wyznaczników kategoryalnych⁴. Odmiany mieszczące się w rodzinie dyskursów ideologicznych są odpowiednio uporządkowane – miejsce centralne zajmują warianty typowe (np. dyskurs nazistowski, marksistowski), a dalej plasowane są takie, które oprócz wyrazistych wyznaczników zawierają dodatkowe cechy, mniej charakterystyczne dla tej grupy – przykładem może być dyskurs katolicki (Rittel 2007) czy dyskurs ekologiczny (Steciąg 2012). Centralnie usytuowane (typowe) dyskursy będą prezentowały w miarę spójną (homogeniczną) strukturę ideacyjną⁵, sytuowane na peryferiach charakteryzować będzie heterogeniczność, kształtowana przez sieć ścierających się elementów przynależnych do różnych ideologii czy do

4. W teoretycznym myśleniu o zawłościach dyskursowego świata przyjmuje się dziś model porządkowania poziomego, który zastępuje z powodzeniem dotychczasowe klasyfikacje zbudowane na układzie hierarchicznym. Istotę układu poziomego oddają modele: a) porządkujące wewnętrzną strukturę poszczególnych kategorii (kategoryzacja prototypowa, wyznaczająca poszczególnym elementom miejsce centralne bądź peryferyjne (Taylor 1995 [2001]; Kleiber 1990 [2003]) oraz kategoryzacja na podstawie podobieństwa rodzinnego, modelująca przestrzeń na zasadzie różnorodnych powiązań między elementami kategorii (Wittgenstein 2000: par. 66); b) porządkująca relacje w przestrzeni społecznej, w tym międzydyskursowej (porządkowanie (*mapping*) na podstawie modelu mapy oraz modelu sieci uwzględniających dynamikę, tworzenie się nowych skupisk, niewspółmierność, współwystępowanie, fragmentaryzację, cechujące dzisiejszą przestrzeń socjokulturową (Bachmann-Medick 2006 [2012]; Gajda 2006: 18–21).

5. Użyte przeze mnie określenie „w miarę” uwzględnia dynamikę konstruowania dyskursów ideologicznych, które coraz częściej dostosowują się do potrzeb komunikacyjnych i nie można przypisywać im trwałych poglądów i wartości (Czyżewski 2010: 53).

różnych typów dyskursów (przykładem niech będzie choćby dyskurs polityczny)⁶. Odmiany oddalające się od centrum w kierunku peryferii mogą być przyporządkowane także do innych rodzin (ze względu na otwartość kategorii prototypowych). Wspomniany dyskurs polityczny jest w różnych modelach typologicznych włączany także do grupy dyskursów wyodrębnianych ze względu na domenę społeczną i sąsiaduje wówczas w ramach jednej rodziny z dyskursami: medialnym, naukowym, religijnym, artystycznym, urzędowym (Bartmiński 2010: 14–15), dzieląc pewne ich cechy. Tu także znalazłby się dyskurs katolicki jako subkategoria dyskursu religijnego.

3. Lingwistyczne badania nad dyskursem ideologicznym w Polsce – domeny zainteresowań

W polskiej lingwistyce badania dyskursów ideologicznych koncentrują się, generalnie rzecz ujmując, na opisie związanych z nimi gatunków wypowiedzi, charakterystyce płaszczyzny pragmatyki, w tym interakcji i stosowanych strategii komunikacyjnych, a także na rekonstrukcji właściwej im sfery ideacyjnej: stereotypów, ram mentalnych, aksjologii (Poprawa 2012). Największym zainteresowaniem cieszyły się dotąd dyskurs polityki / polityczny⁷ (np. Duszak i Fairclough red. 2008; Duszak, House i Kumięga 2010; Okulska i Cap red. 2010; Cap i Okulska red. 2013 itp.) i już w znacznie mniejszym stopniu dyskurs feministyczny (Witosz 2008), ekologiczny (Steciąg 2012) i katolicki (Rittel 2007), czyli odmiany sytuowane poza centrum kategorii rodzinowej. W większości opracowań perspektywa stylistyczna (często w sposób niezwerbalizowany) zaznaczała swą obecność jedynie przygodnie i fragmentarycznie.

6. W pracach językoznawczych stosuje się nomenklaturę: język polityki, język polityczny, język w polityce, styl polityki, styl polityczny, dyskurs polityki, dyskurs polityczny, nie wprowadzając w stosowaniu tych pojęć rozróżnień. Inaczej w pracach socjologicznych, w których różnicuje się dyskurs polityczny, będący dyskursem elit politycznych, oraz dyskurs polityki (Czyżewski, Kowalski, Piotrowski 2010).

7. Kierunki badań i bogatą literaturę przedstawia I. Kamińska-Szmaj (2013).

Stawała się widoczna przy okazji rozważań nad mechanizmami propagandy i manipulacji, nowomowy, stosowanymi – zwłaszcza w dyskursie politycznym – strategiami komunikacyjnymi: agresją, napiętnowaniem, deprecjonowaniem, etykietowaniem, ironią, humorem. Wyraźniej dawała o sobie znać w opisach leksyki społeczno-politycznej, słów sztandarowych, haseł, nazw własnych i tworzonych od nich derywatów, inwektyw, frazeologii, metaforyki, w tym metafor pojęciowych.

W nurcie krytycznej analizy dyskursu cechy stylowe traktuje się jako wyznaczniki drugorzędne (Duszak 2010: 37), podporządkowane płaszczyźnie funkcjonalnej i znaczeniowej, choć trudne do pominięcia w analizie. N. Fairclough (2003: 158–9; Duszak 2010: 39), przypisując wykładnikom stylowym funkcję identyfikacyjną, podkreśla rolę świadomego kształtowania stylu jako wskaźnika przynależności grupowej. Z takiego punktu widzenia analizuje styl indywidualny liderów politycznych i udział ich werbalnej aktywności w kształtowaniu stylów ideologicznych (społecznych). N. Fairclough poddał obserwacji język osobniczy Tony’ego Blaira i jego wpływ na specyfikę stylu Partii Pracy (Fairclough 2000). W Polsce analizy wypowiedzi przywódców politycznych (głównie L. Wałęsy, J. Kaczyńskiego i J. Piłsudskiego) wydobywają raczej osobność stylu liderów politycznych, niepowtarzalność kształtu ich wypowiedzi (np. Dawidziak-Kładoczna 2004; Bralczyk 1990; Czyżewski i Kowalski 1990; Jakubowska 2011; Czerwiński, Nowak i Przybylska red. 2010).

Stylistyka współczesna powiązana z wpływowymi paradygmatami współczesnej lingwistyki, jak również z innymi dziedzinami humanistyki, od kilkunastu lat deklaruje i doskonali swój potencjał integracyjny. Konsolidację różnych perspektyw badawczych, mających zastosowanie w analizie dyskursu, umożliwia wypracowana na jej gruncie koncepcja *stylu* – szeroka i złożona, znacznie przekraczająca ramy, do jakich przyzwyczaiły nas tradycyjne ustalenia.

Na kilka rysów wypada tu wskazać. Po pierwsze, stylistyka rozwija semiotyczną koncepcję stylu, akcentując jego polimorficzność

i podkreślając wagę wyznaczników o charakterze pozajęzykowym (stereotypy, mity, wartości, pojęcia, konwencje, wzory zachowań itp.). Po drugie, na plan pierwszy wysuwa aspekt podmiotowy (Gajda 1982: 82; Bartmiński 1981: 36; Witosz 2011: 7–19) i podkreśla, że styl jest, jak głosi J. Bartmiński, „rezultatem zajęcia określonej postawy światopoglądowej, poznawczej i aksjologicznej, ustalenia intencji wobec odbiorcy, a dopiero potem określenia zasad tekstowej stylizacji” (Bartmiński 1993: 116). Po trzecie (co wynika z pierwszego i drugiego) – styl nie jest zjawiskiem powierzchniowym, kształtuje się w „sferze znaczeń i sposobie postrzegania rzeczywistości, sięga sfery zachowań człowieka” (Bartmiński 1993: 116), działań o charakterze społecznym, które rozwijają się, jak pisze S. Gajda, w „określonej konstelacji interakcyjnej oraz w pewnej sytuacji historyczno-kulturowej” (Gajda 2013: 26). Po czwarte, kontekst jest niezbywalnym składnikiem stylu, a nie jego zewnętrznym tłem (Witosz 2013: 287).

Zarysowana tu pokrótce antropologiczno-kulturowa koncepcja stylu współgra z jego rozumieniem na gruncie nauk społecznych. Trudno już dziś utrzymać rozdział między kompetencjami lingwistów, których domeną zainteresowań były style funkcjonalne, a kompetencjami socjologów, którzy jako pole badawcze obierali style życia, myślenia czy style działania (Czyżewski 2010: 133). Dziś bowiem także dla lingwistów podstawę kategoryzacji stylu stanowią wartości, a celem badań jest „ukazanie związków językowego zachowania się człowieka z myśleniem, kulturą i rozwojem cywilizacyjnym” (Lewicki 1993: 623).

4. Zastosowanie warsztatu współczesnej stylistyki w analizie dyskursu ideologicznego

Stylistyka z jej integralnym rozumieniem stylu jest szczególnie predestynowana do określenia tożsamości dyskursu ideologicznego, bowiem na jego specyfikę spoglądać należy nie tyle przez pryzmat związanych z nim gatunków wypowiedzi (a jest to częsta praktyka w podejściu do

analizy dyskursów wyodrębnianych ze względu na domenę społeczną), ile przez pryzmat idei, pojęć, symboli, wartości i sposobów ich utekstowania, bowiem to one właśnie służą zarówno do określenia grupowej tożsamości, jak i są wykorzystywane (przede wszystkim gra nimi) w walce dyskursów o władzę symboliczną. Teoretyczno-metodologiczne podstawy do tak zaprojektowanych analiz oferuje lingwistyka kulturowa oraz lingwistyka aksjologiczna, a ich adaptacja dostarcza stylistyce atrakcyjnych narzędzi i operacyjnych kategorii pojęciowych.

Etnolingwiści, sytuując styl potoczny w centrum systemu stylowego, przypisują mu rolę bazy derywacyjnej i zarazem czynią go punktem odniesienia dla wypełniających przestrzeń publiczną dyskursów (Bartmiński 2008: 23–24). Jak podkreśla J. Bartmiński, styl potoczny jest korelatem wprowadzonego przez T.A. van Dijka (2003: 9) pojęcia *cultural common ground* (wspólnej bazy kulturowej; por. także Clark 1996: 92–121), bowiem posługuje się nim każdy przeciętny Polak, nosiciel polskiego języka etnicznego (Bartmiński 2008: 38). Jego główne cechy (wartości) stylowe⁸: antropocentryzm, konkretność i zdroworozsądkowy utylitaryzm, są w kategoryzacji dyskursów konfrontowane z odnajdywanymi w nich odmiennymi wyznacznikami, wchodząc z nimi w relacje opozycji, komplementarności, substytucji, rozszerzania lub zawężania zakresu i treści, partytywności, synonimii itp. Przykładowo: w specyfikacji dyskursu ekologicznego ważną rolę odgrywa bio- i geocentryzm ustawione w opozycji do antropocentryzmu, zwłaszcza do jego aspektu użytkowego (Steciąg 2012: 23); cechą dyskursu feministycznego jest natomiast zawężenie antropocentryzmu do perspektywy ginocentrycznej (Witosz 2008). Powtórzmy zatem, stylowym wyróżnikiem poszczególnych dyskursów ideologicznych będzie odpowiednio ustrukturuwany zespół wykładników regulujących społeczne

8. Bartmiński posługuje się nazwą wartości stylu w znaczeniu zespołu założeń dotyczących obrazu świata oraz podstaw i celów komunikacji. Ze względu na niebezpieczeństwo utożsamienia wartości stylowych ze znakami aksjologicznymi używam w artykule terminu „cechy stylowe”.

i kulturowe relacje między wspólnotami. Ze względu jednak na fakt, że te same cechy, choć w innym natężeniu i innej konfiguracji, pojawiają się często w różnych dyskursach, istotne jest analizowanie ich konkretyzacji, które odsłaniają odmienne odcienie znaczeniowe i aksjologiczne. I tak, z dyskursem feministycznym wiąże się następujący krąg wykładników: równość, otwartość, różnorodność, kobiecość, cielesność, troska, macierzyństwo, poświęcenie, przyjaźń (siostrzana), tożsamość, inność, płynność... Można by wymieniać dalej (Witosz 2008). Wiele z nich, np. tożsamość, macierzyństwo czy cielesność, należy także do świata innych dyskursów, ale w ramach feminizmu, a zwłaszcza jego niektórych odłamów, nabierają one swoistych znaczeń (w tej sferze uwypukla się nie tyle społeczne i kulturowe praktyki macierzyństwa, ile emocje kobiety związane z macierzyństwem i zmiany, jakich podczas ciąży doświadcza jej ciało). Wskazują one na określone postawy wobec świata – wiedzę, typ racjonalności, punkt widzenia, przekonania, których ślady zachowuje warstwa tekstowa. Wymiar ideacyjny – tak istotny w specyfikacji dyskursu ideologicznego, na który składa się wybór odpowiednich pojęć, symboli, sposób ich rozumienia i mechanizmy semantyzacji (tekstowe reprezentacje i zachodzące w ich obrębie przekształcenia, odsłaniające nadwyżki znaczeniowe wytworzone w ramach poszczególnych dyskursów) – kieruje badawcze spojrzenie na warstwę leksykalną, uznając słownictwo za głównego eksponenta cech stylowych.

Wartości i sposób ich manifestowania w społecznych interakcjach to wspólny przedmiot badawczy socjologów i etnolingwistów. Jedni i drudzy stosują metody badań empirycznych (ankiety), ale to językoznawcy dysponują instrumentarium analizy języka i tekstów. Prowadzona z perspektywy lingwistyki semantyczna analiza językowych znaków wartości sprowadza się nie tylko do badania kolokacji, łączliwości jednostek (stałej i wariantywnej), ale uwzględniając ich tekstowe usytuowanie, poddaje obserwacji konotacje kontekstowe. Tekstowe ukierunkowanie praktyk interpretujących aksjologię dyskursu pozwala odsłonić wartości rzeczywiście wyznawane, a nie jedynie deklarowane

przez daną wspólnotę (na co przede wszystkim wskazują badania ankietowe). Prowadzone przez lingwistów od lat kilkunastu badania nad wartościami i słownictwem aksjologicznym (Bartmiński 2015)⁹, „symboliką kolektywną” (Fleischer 2003), słowami sztandarowymi (Pisarek 2003), pamięcią i niepamięcią narodową (Chlebda 2007; 2011) dowodzą, że na poziomie wspólnej bazy kulturowej dominuje stabilność systemu wartości tak w zakresie doboru, hierarchii, jak i rozumienia ich kulturowych znaczeń, które są bogatsze bądź w jakimś zakresie inne od znaczeń leksykalnych.

Gdyby te konstatacje skonfrontować z obrazem debaty publicznej, jaka toczy się od lat kilkunastu w Polsce, to można by odnieść wrażenie, że między poziomem bazy kulturowej a poziomem dyskursu publicznego istnieje przepaść. Eksploatowane w mediach metafory „pękniętej Polski” czy „dwu Polsk” świadczyć by mogły nawet o początku procesu rozpadu jądra stylowego, fundamentów wspólnego dla współczesnych Polaków porządku wartości i norm (w debacie wspólnotowe MY dzieli się na „wspólnotę obywatelską” i „wspólnotę narodową”, które pozostają w relacji ekskluzywności). Odwołam się do przykładu.

W rankingu polskich symboli kolektywnych wysoką pozycję zajmują *patriotyzm* i *nacjonalizm*, przy czym patriotyzm lokowany jest znacznie wyżej od nacjonalizmu i mieści się w grupie symboli pozytywnych, nacjonalizm – jednoznacznie negatywnych (Fleischer 1998: 319–326). Tymczasem lider Ruchu Narodowego podejmuje próbę zachwiania ustaloną hierarchią wartości i odwrócenia znaczników oceny. Kreując wizerunek własnej wspólnoty, opierając się na często stosowanym schemacie: pozytywnej autoprezentacji i negatywnej prezentacji Innego, manipuluje on płaszczyzną aksjologiczną leksemów

9. Najważniejszym przedsięwzięciem lingwistyki kulturowej (etnolingwistyki) jest *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (realizowany w ramach projektu EUROJOS). Leksykon ma ujawnić podobieństwa i różnice w rozumieniu podstawowych i doniosłych kategorii kulturowych (Bartmiński, Bielińska-Gardziel, Żywicka red. 2015).

nacjonalizm i nacjonalista. Zatrzymajmy się nad konstruowanym przez autora przeciwstawieniem:

Najoczywistsze rozróżnienie: pierwszy [nacjonalista – B.W.] wyznaje ideę, która w perspektywie ziemskiej **stawia naród na pierwszym miejscu**. Jest człowiekiem, który swoje życie osobiste wpisuje w służbę wspólnocie narodowej. Który **pielęgnuje i rozwija kulturę, tożsamość narodową opartą o dziedzictwo, tradycję i historię przodków**. Który **zabiega o suwerenność, bezpieczeństwo, bogactwo i sprawność państwa**. Państwo bowiem jest narzędziem realizacji interesów narodowych.

Drugi **wyznaje ideologię skrajnego indywidualizmu, negacji podstawowych wartości, negację tożsamości: narodowej, religijnej**, w dzisiejszych czasach nawet – **plciowej. Ideologię totalnego zaprzeczenia wszystkiemu co wartościowe, co dobre, co ludzkie** [podkreślenia – B.W.] (Winnicki 2016).

Działania nadawcy stosującego odpowiednie środki stylistyczne (i retoryczne) z jednej strony zmierzają do zbudowania nieskazitelnego autostereotypu, z drugiej – mają na celu legitymizację skrajnie ekskluzywnej postawy tej wspólnoty wobec przeciwnika ideologicznego, nazwanego tu Drugim. W pierwszym cytacie przypisywanie sobie cech, powinności, postaw podzielanych czy uznawanych przez ogół społeczeństwa za dobre, pożądane (strategia określana mianem zawłaszczania języka, pojęć i wartości, por. Kamińska-Szmaj 2014: 30) oraz towarzysząca tej rekontekstualizacji gra zakresami i definicjami pojęć zmierza do niwelowania różnic (semantycznych, aksjologicznych, uczuciowych) między pojęciami: nacjonalisty, patrioty, Polaka, dzięki czemu autor dokonuje przesunięcia „w górę” pojęcia „nacjonalizm”, a sytuując je w sąsiedztwie leksemów o dodatnim ładunku aksjologicznym, otwiera możliwość „nasączenia” go dzięki uruchomieniu konotacji pozytywną oceną.

W drugim fragmencie intensyfikacja ujemnych cech, presupozytcje, hiperbolizacja i gradacja wykorzystane w negatywnym portrecie Drugiego i wyznawanej przez niego ideologii „totalnego zaprzeczenia

wszystkiemu, co wartościowe, co dobre, co ludzkie” nie tylko deprecjonują i potępiają przeciwnika, ale nakłaniają do uznania, iż jaskrawe wykluczenie motywowane jest nie tylko obawą przed zagrożeniem własnej tożsamości, nadkruszeniem spójności wspólnoty i monolityczności wyznawanej ideologii, ale wręcz wyrazem obrony człowieczeństwa, tego, „co ludzkie”. Dlatego też ów Drugi jest sytuowany nie tylko poza granicami wizerunku Polaka i polskości (a więc nie należy do wspólnej bazy kulturowej), ale na wszelki wypadek należy go wykluczyć z kategorii istot ludzkich. Analiza stylu tego fragmentu ideologicznej manifestacji obrazuje nie tylko toczącą się w świecie dyskursów „walkę na słowa i o słowa” (Kamińska-Szmał 2014: 31), ale odkrywa też motywacje, dążenia i strategie, jakimi kierują się wspólnoty ideologiczne w walce o „rząd dusz”.

Nasuwa się pytanie: czy te i podobne zabiegi semantyczne mogą zachwiać charakteryzującym wspólnotę Polaków porządkiem wartości? Dane uzyskane na podstawie dotychczasowych badań oraz obserwacje różnych sektorów przestrzeni publicznej utwierdzają raczej w przekonaniu, że zmiany w społecznej mentalności zachodzą znacznie wolniej, niż oczekiwaliby tego liderzy dyskursów aspirujących do sprawowania władzy symbolicznej. Z pewnością proces przebudowy społecznego myślenia przebiega znacznie wolniej niż przeobrażenia innych sfer życia zbiorowego (instytucji, gospodarki, prawa, nawet obyczajowości). Może też jednak wskazywać na początek procesu przekształcania relacji między poziomem podstawowym (wspólną bazą kulturową) a derywowanymi od niej dyskursami. Dotychczas styl potoczny, jako baza derywacyjna, był traktowany jako wolny od pierwiastków ideologicznych. W opisie stylowego zróżnicowania polszczyzny uwzględniano zgodnie z zasadami derywacji ruch jednokierunkowy. Być może należy pomyśleć o modelu interakcyjnym, uwzględniającym obustronne przepływy. Trudno rozstrzygać, jakie efekty w strukturze bazy kulturowej może wywołać „nasączenie” jej elementami ideologii dominujących dyskursów, zważywszy, że w pluralistycznym społeczeństwie demokratycznym dominacja jakiegóż/jakichś ideologii ani nie ma tak silnego i szerokiego

rezonansu, ani nie trwa na tyle długo, by wywołane jej oddziaływaniem ewentualne zmiany miały charakter wyraźny i trwały.

Kolejny przykład. Pojęcia „patriotyzm” i „nacjonalizm” stały się jakiś czas temu (w niedzielę 13 listopada 2016 r.) tematem dyskusji w studio telewizji TVN24¹⁰. Moderatorem dyskusji z cyklu *Arena idei* zatytułowanej tym razem: *Czy patriotyzm to nacjonalizm?* był znany dziennikarz, G. Miecugow, a zaproszonymi gośćmi: A. Materska-Sosnkowska, S. Chwin, M. Kochan i dziennikarz P. Semka. Nie miejsce tu na relacjonowanie całej dyskusji, istotne, że dwoje dyskutantów odgraniczało wyraźnie oba pojęcia, opatrując je odmiennymi znaczeniami i kwalifikatorami aksjologicznymi. Ich wypowiedzi były zbieżne z przywołanymi wcześniej wynikami badań nad symbolami kolektywnymi. Dwaj pozostali w prezentowanych semantyzacjach, niwelujących różnice znaczeniowe, intencjonalnie zmierzali (choć w sposób niezwerbalizowany) do zrównania znaczenia patriotyzmu z nacjonalizmem. Nasycenie „znaczeniem kulturowym” (Fleischer 1998) owych pojęć dokonywało się dzięki konotacjom uruchamianym w wyniku stosowanych zabiegów rekontekstualizacji, np. jeden z dyskutantów wyszedł z założenia, że źródłem negatywnego wartościowania nacjonalizmu przez ogół Polaków jest częste w tekstach umieszczanie go w kontekście faszyzmu. On natomiast radykalnie ten kontekst zmienił, mówiąc: „Myślenie o nacjonalizmie jako czymś złym to jest dziedzictwo propagandy komunistycznej. Jak wiadomo, Rosjanie zderzali nacjonalizm z internacjonalizmem. Internacjonalizm był dobry, natomiast nacjonalizm był zły, bo zacierał konflikty klasowe”¹¹.

Przeniesienie do innego kontekstu (słowo „komunizm” zajmuje wysoką, wyższą niż nacjonalizm pozycję na liście polskich symboli negatywnych) ma uruchomić ewentualną zmianę kwalifikatora oceny

10. <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/arena-idei-czy-nacjonalizm-to-patriotyzm,691653.html> [data dostępu: 16.11.2016].

11. To wypowiedź M. Kochana, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/arena-idei-czy-nacjonalizm-to-patriotyzm,691653.html> [data dostępu: 16.11.2016].

lub przynajmniej osłabienie negatywnego wydźwięku. Intencją podmiotu dokonującego rekontekstualizacji było zdezawuowanie zwolenników poglądów negatywnie wartościujących nacjonalizm (tak myśli tylko część społeczeństwa, ci, którzy związani są ideologicznie i emocjonalnie z ustrojem PRL bądź łączą ich z tym okresem jakieś „ciemne interesy”) i zarazem zabiegiem stylistycznym otwierającym drogę do neutralizacji jego znaczenia. Jednakże ani sprawność retoryczna dyskutanta, ani atrakcyjność zastosowanych zabiegów stylistycznych nie zmieniły hierarchii wartości i sposobów wartościowania telewizyjnej publiczności. Przed programem przeprowadzono wśród widzów sondę (85% respondentów odróżniało oba pojęcia i opatrywało je przeciwstawnymi kwalifikatorami aksjologicznymi), powtórzona ponownie po programie zachowała poprzedni wynik (zmiany były minimalne – tym razem 86,6% potwierdziło różnicę).

5. Zakończenie

Jeśli kategoria stylu ma pełnić funkcję integrującą, to jego analiza powinna sprowadzać się do tropienia w społecznych interakcjach śladów konstruowanych wspólnotowych tożsamości, schematów i reguł organizujących reprezentacje świata, systemu wartości, wokół których te wspólnoty się organizują, i określenia ram ich definiowania. Wartości określają nie tylko perspektywę postrzegania rzeczywistości społecznej, ale nadają też sens ich działaniu, więc analiza powinna obejmować także sferę aktywności danej wspólnoty ideologicznej i charakterystykę prowadzonej przez nią narracji (o świecie, o sobie i Innych) oraz sposoby uczestniczenia w publicznym sporze. Jeśli ideologię rozumieć jako sumę założeń, za pomocą których członkowie zbiorowości tworzą społeczną rzeczywistość (Spitzmüller 2005: 254), to sposób (styl) ich rozpowszechniania decyduje o ich społecznej nośności.

Bibliografia

- Anusiewicz, Janusz i Jerzy Bartmiński (red.)
 1998 *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Seria *Język a kultura*. T. 12. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Awdiejew, Aleksy
 2008 „Ideologia, postawa a komunikacja”, w: Irena Kamińska-Szmaj, Tomasz Piekot i Marcin Poprawa (red.), 65–72.
- Awdiejew Aleksy i Habrajska Grażyna
 2009 „Strategie propagandowe i agitacyjne”, w: Grażyna Habrajska (red.), 9–54.
- Bachmann-Medick, Doris
 2006 *Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag GmbH [polski przekład: Krystyna Krzemieniowa, 2012, Warszawa: Oficyna Naukowa].
- Bartmiński, Jerzy
 1981 „Derywacja stylu”, w: Jerzy Bartmiński (red.), 31–54.
 1993 „Styl potoczny”, w: Jerzy Bartmiński (red.), 115–134.
 2008 „Wartości i ich profile medialne”, w: Irena Kamińska-Szmaj, Tomasz Piekot i Marcin Poprawa (red.), 23–2.
 2010 „Język IV RP, czyli o karierze przecieku”, w: Maciej Czerwiński, Paweł Nowak i Renata Przybylska (red.), 7–31.
- Bartmiński, Jerzy (red.)
 1981 *Pojęcie derywacji w lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
 1993 *Współczesny język polski*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Bartmiński, Jerzy, Iwona Bielińska-Gardziel i Beata Żywicka (red.)
 2015 *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bogołębska, Barbara i Monika Worsowicz (red.)
 2010 *Styl – dyskurs – media*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bralczyk, Jerzy
 1990 „O języku Lecha Wałęsy”, *Teksty Drugie* 4: 60–81.
- Cap, Piotr i Urszula Okulska (red.)
 2013 *Analyzing Genres in Political Communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Chlebda, Wojciech
2007 „Tezy o niepamięci zbiorowej”, *Prace Filologiczne*, T. LIII, 53:71–78.
2011 „Szkice do językowego obrazu pamięci. Pamięć jako wartość”, *Etnolingwistyka* 23: 83–98.
- Chłopicki, Władysław i Piotr Chruszczewski (red.)
2013 *Język a komunikacja*. Volume XXV. *Słowo w kontekście*. Kraków: Tertium.
- Clark, Herbert
1996 *Using Language*. Cambridge: CUP.
- Czerwiński Maciej, Paweł Nowak i Renata Przybylska (red.)
2010 *Język IV Rzeczypospolitej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czyżewski, Marek
2010 „«Język wrogości»” oraz spór o III i IV RP w perspektywie analizy dyskursu publicznego. Wybrane rezultaty projektu badawczego oraz uwagi metodologiczne”, w: Maciej Czerwiński, Paweł Nowak i Renata Przybylska (red.), 47–63.
- Czyżewski, Marek i Sergiusz Kowalski
1990 „Retoryka Wałęsy”, *Teksty Drugie* 4: 82–97.
- Czyżewski, Marek, Sergiusz Kowalski i Andrzej Piotrowski
2010 *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*. (wydanie 2.). Warszawa: Sedno.
- Dawidziak-Kładoczna, Małgorzata
2004 „«Cherlacy z sercem oziębłym». O języku pism i mów Józefa Piłsudskiego”. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Dijk, Teun A. van
2003 „Dyskurs polityczny i ideologia”, *Etnolingwistyka* 15, 7–28.
- Duszak, Anna
2010 „Styl jako kategoria krytycznej analizy dyskursu”, w: Barbara Bogolebska i Monika Worsowicz (red.), 33–45.
- Duszak, Anna i Norman Fairclough (red.)
2008 *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków: Universitas.
- Duszak, Anna, Juliane House i Łukasz Komięga (red.)
2010 *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective*. Warsaw: WUP.
- Fairclough, Norman
2000 *New Labour, New Language?* London and New York: Routledge. Taylor&Francis.

- 2003 *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge. Taylor&Francis.
- Fleischer, Michael
- 1998 „Współczesna polska symbolika kolektywna (wyniki badań empirycznych)”, w: Janusz Anusiewicz i Jerzy Bartmiński (red.), 308–336.
- 2003 *Polska symbolika kolektywna*. Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Gajda, Stanisław
- 1983 „Styl jako humanistyczna struktura tekstu”, *Z polskich studiów slawistycznych*, Seria 6, Tom drugi, 235–243.
- 2013 „Teoria stylu i stylistyka”, w: Ewa Malinowska, Jolanta Nocoń i Urszula Żydek-Bednarczuk (red.), 15–35.
- 2016 „Współczesna polska przestrzeń dyskursywna”, w: Bożena Witosz, Katarzyna Sujkowska-Sobisz i Ewa Ficek (red.), 15–21.
- Habrajska, Grażyna (red.)
- 2009 *Problemy komunikacji społecznej*. Volume III. *Rozmowy o komunikacji*. Łask: Leksem.
- Jakubowska, Agnieszka
- 2011 „Język wypowiedzi publicznych Jarosława Kaczyńskiego w latach 2007–2010”, *Refleksje* 3: 127–140.
- Kamińska-Szmaj, Irena
- 2013 „Komunikacja polityczna – język – styl – dyskurs”, w: Ewa Malinowska, Jolanta Nocoń i Urszula Żydek-Bednarczuk (red.), 407–465.
- 2014 „Zdobywanie władzy – zawłaszczanie języka (akcje propagandowe poprzedzające powstanie PRL)”, *Oblicza Komunikacji* 7: 27–37.
- Kamińska-Szmaj, Irena, Tomasz Piekot i Marcin Poprawa (red.)
- 2008 *Ideologie w słowach i obrazach*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kleiber, Georges
- 1990 *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*. Paris: Presses Universitaires de France [polski przekład: Bronisława Ligura, 2003, Kraków: Universitas].
- Lewicki, Andrzej Maria
- 1993 „Językoznawstwo polskie w XX wieku”, w: Jerzy Bartmiński (red.), 589–624.

- Malinowska, Ewa, Jolanta Nocoń i Urszula Żydek-Bednarczuk (red.)
2013 *Styl współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Kraków: Universitas.
- Okulska, Urszula i Piotr Cap (red.)
2013 *Perspectives in Politics and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Poprawa, Marcin
2012 „Badania dyskursu publicznego w świetle stylistyki polskiej – tradycja, teraźniejszość, perspektywy”, *Oblicza Komunikacji* 5: 77–101.
- Puzynina, Jadwiga
2008 „Ideologia w języku polskim”, w: Irena Kamińska-Szmaj, Tomasz Piekot i Marcin Poprawa (red.), 13–22.
- Rittel, Jerzy Stefan
2007 *Katolicki dyskurs społeczny*. Kielce: Oficyna Wydawnicza „Marka”.
- Spitzmüller, Jürgen
2005 *Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Steciąg, Magdalena
2012 *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Taylor, John R.
1995 *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. London: Oxford University Press [polski przekład: Anna Skucińska, 2001, Kraków: Universitas].
- Winnicki, Robert
2016 „Czym się różni narodowiec / nacjonalista od anarchisty?”, <http://mysl24.pl/polityka/1016-robert-winnicki-czym-sie-rozni-narodowiec-nacjonalista-od-anarchisty.html> [data dostępu: 16.11.2016].
- Witosz, Bożena
2008 „Stylistyczne aspekty dyskursu feministycznego. (Wokół znaczenia terminu dyskurs w tekstologii lingwistycznej)”, *Stylistyka* XVII: 17–40.
2011 „O konceptualizacji pojęcia kontekstu w lingwistyce poststrukturalistycznej”, w: Władysław Chłopicki i Piotr Chruszczewski (red.), 281–293.

- 2013 „O konceptualizacji pojęcia kontekstu w lingwistyce poststrukturalistycznej”, w: Władysław Chłopicki (red.), 279–291.

Witosz, Bożena (red.)

- 2016 *Dyskurs i jego odmiany*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.